

Beyrut Hz. Ömer Camii Vakfı (1840-1898)

Kürşat Çelik*

Öz

Camiler, Müslümanların ibadetlerini yerine getirdikleri mekanlar olmanın yanı sıra tarihte idare merkezi, hükümet binası, öğretim yeri ve askeri karargâh olarak da kullanılmıştır. Müslümanlar bu özellikleri sebebiyle cami inşa etmek ve yaşatmak için birbirleriyle yarışmışlardır. Müslüman devletlerin temel politikalarından biri de cami inşa etmek ve bunları yaşatmak olmuştur. Bu amaçla Müslüman devletler, ele geçirdikleri yerlere hemen cami inşa etmiş veya var olan dini mekânları camiye dönüştürmüşlerdir.

Beyrut, Hz. Ömer döneminde Müslümanların hâkimiyeti altına alınmıştır. Ancak zamanla Beyrut'u Haçlılar tekrar ele geçirmiş ve Roma dönemine ait eski bir mabedin üstüne St. John Baptista kilisesini inşa etmişlerdir. Beyrut'u Haçlılardan geri alan Memlûkların ilk yaptıkları işlerden biri St. John Baptista kilisesini camiye dönüştürmek olmuştur. Bu camiye Hz. Ömer Camii adı verilmiştir. Camide bulunan Hz. Yahya peygambere ait olduğu iddia edilen makam ve mübarek emanetten dolayı cami aynı zamanda Hz. Yahya Camii olarak da anılmıştır. Beyrut Hz. Ömer Camii, şehrin merkezinde, çarşı ve pazarların ortasındadır. Fiziki yapısı itibarıyla kilise yapısı korunan cami Osmanlı Devleti zamanında da şehrin en önemli Müslüman mabetlerinden biri olmuştur.

Osmanlılar, kendilerinden önceki Müslüman devletlerde olduğu gibi, camilerin yaşatılması ve ihtiyaçlarının karşılanması için çeşitli vakıflar kurmuş veya var olanları güçlendirmiştir. Bu çalışmada, Osmanlı Devleti idaresinde bulunan Beyrut'taki Hz. Ömer Camii Vakfı incelenmiştir. Vakfın gelir ve gider kalemleri ile vakıfta çalışan görevliler ve vakfın vermiş olduğu hizmetlere değinilmiştir. Ayrıca Hz. Ömer Camii özelinde, Osmanlı Devleti'nin taşradaki vakıf camilerine karşı tutumu arşiv vesikalarına göre ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hz. Ömer Camii, Osmanlı Devleti, Vakıf, Beyrut.

Al-Omari Mosque Waqf in Beirut (1840-1898)

Abstract

Besides being places of worship, mosques were used as the central administration, government building, teaching centers and military headquarters by Muslims in the past. Therefore, Muslims were compete with each other to built mosques. One of the main policy of Muslim states were to build and ensure the continuity of the mosques. For this purpose Muslim states built mosques or converted religious buildings into mosques on the lands tht they seized from non muslims.

Beirut were seized by Muslims during the era of Caliph Omar. After a while, Crusaders had recaptured Beirut and they built St. John Baptiste church on top of an ancient temple of Roman era. Mamluks retrieved Beirut from the Crusaders and the first thing they did was to convert St. John Baptiste church into a mosque. This mosque was named Al-Omari Mosque by Mamluks. At the same time this mosque was called prophet Hz. Yahya Mosque because of the relics which were believed to belong prophet John. Beirut Al-Omari Mosque is in the middle of the city, bazaar and the market. The church structure of the mosque was preserved. Al-Omari Mosque was one of the most important places of worship of the Ottoman Empire era.

Ottomans were established various waqfs and strengthened existing ones in order to maintain mosques as in the case of previous Muslim states. In this study, Al-Omari Mosque Waqf in Beirut is examined considering the period of Ottoman Empire administration. The Waqf's incomes and expenses, staff and the services are investigated. Besides, the attitude of Ottoman Empire towards provincial waqf mosques has been revealed based on archival documents related to Al-Omari Mosque in particular.

Keywords: Al-Omari Mosque, Waqf, Ottoman Empire, Beirut.

* Doç.Dr., Fırat Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü Öğretim Üyesi, kursatel@gmail.com.

Giriş

Cami, Müslümanların ibadetlerini yerine getirdikleri mekân olarak bilinmektedir. Arapça, *cem'* kökünden türeyen "toplayan, bir araya getiren" anlamındaki *cami'* kelimesi, başlangıçta sadece cuma namazı kılınan büyük mescitler için kullanılan *el-mescidü'l-câmi'* (cemaati toplayan mescit) tamlamasının kısaltılmış şeklidir. Kuran-ı Kerim'de cami kelimesi geçmemekle birlikte onun yerine "secde yapılan yer" anlamında *mescid* kavramı kullanılmıştır. Mescid, Arapça da "eğilmek, tevazu ile alını yere koymak" manasına gelen *sücûd* kökünden "secde edilen yer" anlamında bir mekân ismidir (Önkal-Bozkurt, 1993: 46). Camiler ibadet yeri olmanın yanı sıra tarihte, parlamento, idare yeri, hükümet binası, toplantı yeri, öğrenim merkezi (Hak, 1991: 290) ve askeri karargâh olarak da kullanılmıştır (Önkal-Bozkurt, 1993: 52).

Beyrut, Doğu Akdeniz'de önemli bir liman kentidir. Kadim bir tarihe sahip olan şehir tarih boyunca çeşitli devletlerin idaresinde kalmıştır. Şehre hâkim olan devletler şehirde çeşitli ibadet merkezleri inşa etmişlerdir. Müslümanların şehri ele geçirmeleri Hz. Ömer döneminde olmuştur. Hz. Ömer'in yürütmüş olduğu fetih politikası ile birlikte 634 tarihinde Suriye cephesindeki savaşın kazanılmasından sonra Hz. Ömer'in emri ile 635 tarihinde Ebû Ubeyde b. Cerrah kumandasındaki ordunun *Mercür-Rûm* savaşından sonra Baalbek, Humus, Hama, Akka, Sayda, Sur ve Beyrut fethedilmiştir (Fayda, 2007: 45). Müslümanların şehre hâkim olmasıyla birlikte şehirde Müslümanlar da yaşamaya başlamışlardır. Bizans hâkimiyetinden sonra şehirde mescit veya caminin ne zaman yapıldığı kesin olarak bilinmemekle birlikte bir ibadethanenin yapılmış olması muhtemeldir. Beyrut şehri 1110 yılındaki Haçlı saldırısına kadar Müslüman devletlerin elinde kalmıştır. Zorlu bir kuşatma sonucunda Haçlı Kralı Baudouin Mayıs 1110 tarihinde şehri ele geçirmiştir. Haçlıların eline geçen şehir yağmalanmış ve insanların çoğu katledilmiştir (Maalouf, 1997: 114-115; Demirkent, 1974: 125). Bu saldırıdan, şehirdeki dini yapılarda olumsuz etkilenmiştir. Haçlılar, kendi inançları gereği Beyrut'ta St. John Baptista ismiyle bir kilise inşa etmişlerdir. Bazı kaynaklarda bu kilisenin eski Roma tapınağı üzerine inşa edildiği belir-

tilmiştir (www.celestinoarce.com. Et: 13.04.2016). Kilisenin yapımında eski Roma döneminden kalma tapınak sütun ve inşa malzemeleri de kullanılmıştır. Selahattin Eyyubi'nin 4 Temmuz 1187'de yapılan Hittin Savaşı'nı kazanmasından sonra şehrin hakimiyeti tekrar Müslümanların eline geçmişse de bu durum kısa sürmüştür. 1197'de tekrar Haçlılar şehri kontrolleri altına almışlardır. 1291 tarihine kadar şehir Haçlıların kontrolünde kalmıştır. 31 Temmuz 1291'de Emir Şûca komutasındaki Memlûk ordusu Beyrut'u ele geçirmiş böylelikle şehir de Müslümanların hâkimiyeti sağlanmıştır. Memlûk ordusu şehirdeki bazı binalar ile surları ve kaleyi yıkmışlardır. Ancak St. John Baptista Kilisesi'ne herhangi bir zarar verilmemiş ve kilise camiye dönüştürülmüştür. Böylelikle St. John Baptista Kilisesi Beyrut'un en büyük camisi olan Hz. Ömer Camisi'ne dönüştürülmüştür (Runciman, 1989: 357). Kaynaklarda *Câmiu'l-Kebîr*, *Câmiî Kebîr-i Ömerî* ve Hz. Yahya *Câmiî* olarak da geçmektedir.

Hz. Ömer Camisi'nin, *Ulu Camii* veya *Câmiu'l-Kebîr* olarak da ifade edilmesinin nedeni ise İslam devletlerinin fethedilen şehirlerde önceleri orada bulunan en büyük ibadet yapısını camiye çevirmeleri ve hemen ardından büyük bir cami inşa ediyor olmalarıdır (Çam, 2012: 80). İşte bu camilerin şehirde yapılan ilk cami olmaları ve cuma hutbesinin burada okunması söz konusu camilerin Ulu Camii veya *Câmiu'l-Kebîr* olarak anılmasını sağlamıştır.

Camiye, Hz. Ömer isminin verilmesinin temel nedeni ise şehrin Müslümanların ikinci halifesi olan Ömer bin Hattab'ın emriyle ve onun halifelîği döneminde fethedilmesinden dolayıdır. Hz. Ömer isminin bir camiye verilmesi sadece Beyrut'a özgü olmayıp aynı sebepten Kudüs, Sayda ve Trablusşam gibi pek çok şehirdeki camilere de Hz. Ömer ismi verilmiştir.

Beyrut Hz. Ömer Camisi, Hz. Yahya Camisi olarak da anılmıştır. Bu ismin cami için kullanılmasının sebebi Hz. Yahya'ya ait olduğu iddia edilen makam ve Hz. Yahya'nın kolunun bu caminin içerisinde medfun olmasından dolayıdır. Hz. Yahya, Hristiyanlıkta *Vaftizci Yahya* ismiyle bilinir. İslamî kaynaklardaki adıyla Hz. Yahya, Hz. Zekeriyya'nın oğlu olup annesi, Hz. Meryem'in teyzesidir. Yahya isminin Batı dillerindeki karşılığı Jean veya John ismidir

(Aydın, 2013: 232). Haçlılar, Hz. Yahya'dan dolayı Beyrut'ta inşa ettikleri kiliseye onun adını (St. John Baptista-Aziz Vaftizci Yahya) vermişlerdir. Hz. Yahya, İsrailoğulları'nı doğru yola davet etmek için gönderilmiş bir peygamberdi. Hz. Yahya, Matta ve Markos İncillerine göre Hz. İsa'yı vaftiz etmiştir. Hz. Yahya'nın önce insanları doğru yola çağırmasından rahatsız olan Galile ve Perea bölgesinin yöneticisi Herod Antipas'ın, Yahya'nın bu tebliğinden rahatsızlık duyması yanında Nabat Kralı IV. Aretas'ın kızı olan hanımını boşayarak, Yahudi hukukuna göre meşru sayılmayan, kardeşinin hanımı Herodias ile evlenmesinin Yahya tarafından eleştirilmesi onun öfkesini iyice arttırmış. Herod, Hz. Yahya'yı tutuklatıp hapse attırmış, daha sonra da başını kestirmek suretiyle idam ettirmiştir (Aydın, 2013: 233). Hz. Yahya'nın vahşice katledilmesinden sonra mübarek başı ve kolu farklı yerlere götürülmüş, bedeni ise günümüzde Filistin'de bulunan Sebastiya Köyü'ne defnedilmiştir (*Beyrut Vilâyeti Salnâmesi*, 1326 H.: 230). Hz. Yahya'nın mübarek başı Şam'daki Emeviye Camisi'nde muhafaza edilmiş daha sonra da üzerine bir makam yapılmıştır. Rivayete göre Emeviye Camisi'nin inşası sırasında küçük bir dehlizde ve sanduka içinde üzerinde Hz. Yahya'ya ait olduğu yazılı, deri ve saçları özelliğini koruyan bir baş bulunmuştur (Özel, 1995:109). Hz. Yahya'nın kolu ise Beyrut'taki Hz. Ömer veya Hz. Yahya Camii'nde uzun süre muhafaza edildikten sonra İstanbul'a gönderilmiştir. Hem Hıristiyanlar, hem de Müslümanlar için kutsal olan Hz. Yahya'nın kolunun İstanbul'a getirilmesiyle ilgili çeşitli rivayetlerde vardır. En bilinen rivayete göre VII. Konstantin zamanında Antakya'dan İstanbul'a getirildiği, 12. yüzyılda imparator sarayının şapelinde, daha sonra Fener'deki Meryem Ana Kilisesi'nde saklandığı ve İstanbul'un fetihten sonra Osmanlı Sarayı'na getirilen kol, 1484'te II. Bayezid tarafından kardeşi Cem Sultan'ı ellerinde tutmaları için Rodos Şövalyeleri'ne gönderilmiş, daha sonra Kıbrıs'ta olduğunu öğrenen III. Murad tarafından da tekrar İstanbul'a getirildiği ve saraya konulduğu ileri sürülmektedir. Beyrut Hz. Ömer Camisi'ndeki Hz. Yahya'ya ait olan kutsal emanet için kayıtlarda "yed-i mübarek" (mübarek el) ifadesi kullanılmıştır. Günümüzde, Hz. Yahya'ya ait olduğu iddia edilen kol ve kafatası kemikleri Topkapı Sarayı Müzesi Mukaddes Emanetler Dairesi'nde bulunmaktadır.

Caminin Mimari Özellikleri

Hz. Ömer Camisi, St. John Baptista Kilisesi'nden camiye dönüştürüldüğü için camide kilise yapısı hâkimdir. Kilise mimari özelliğine sahip olan cami üç nefli¹ bazilikaya sahiptir. Orta nef, sivri beşik tonoz ile örtülmüştür. İki yan nef ise kemerlidir. İç uzunluğu 34,5 metre genişliği 20 metredir. Caminin farklı yönlerde iki kapısı vardır. Üç kemer bulunan yapı sivri pencerelerle aydınlatılmıştır. Kilise halinde iken yapının ortasında yarım daireli bir sunak yeri mevcuttu. Üç apsis² ve duvarları fresklerle kaplı olan kilise, camiye dönüştürülürken freskler siva ve boya ile kaplanmıştır. Kilisenin çan kulesi, minareye dönüştürülmüştür. Çan kulesi, Haçlılar zamanında okçular tarafından da kullanılmıştır. Kilise camiye dönüştürüldükten sonra freskler sökülmüş ve minber eklenmiştir (www.neareasternsacredart.com Et:23.04.2016). İlerleyen zamanlarda caminin güney duvarına doğru Hz. Yahya'nın mübarek kolunun muhafazası ve makamı yapılmıştır. Caminin hem doğu hem de batı tarafında kapılar bulunmaktadır. Giriş ve çıkışlar genellikle caminin batı kapısından yapılmaktadır. Cami 1975-1990 tarihleri arasındaki Lübnan iç savaşında zarar görmüş ve 2004 yılında yeniden restore edilmiştir. Günümüzde caminin içinde ahşap asma bir kat da bulunmaktadır. Muhtemelen asma kat, kilise camiye çevrildikten sonra eklenmiştir.

Hz. Ömer Camisi ile ilgili ilk bilgiler, 14. yüzyılın meşhur seyyahı İbni Battûta'ya aittir. Memlûk idaresindeki şehri ziyaret eden İbni Battûta 1330'lar da Beyrut'un küçük ama güzel çarşıları olan bir yer olduğunu belirttikten sonra şehirde büyük bir caminin var olduğunu ve bu caminin pek sanatkârane yapıldığını ifade etmiştir (İbn Battûta, 2000: 92). Ancak İbni Battûta caminin ismini belirtmemiştir. Osmanlı döneminde ise Evliya Çelebi cami ile ilgili ilk bilgileri aktarmıştır. Evliya Çelebi seyahatnamesine *Ulu Cami* olarak kaydetmiş olduğu caminin çarşı ve pazarların merkezinde yer aldığını, kapıdan kapıya uzunluğunun 150 ayak ve genişliğini ise 200 ayak olduğunu, caminin sekiz eski sütun üze-

1 *Nef*: Kilise mimarisinde apside dik ya da paralel olarak yer alan ve birbirlerinden sütun ya da paye dizileriyle ayrılan uzunlamasına mekânlara verilen ad.

2 *Apsis*: Hristiyanlığın mabetleri olan kiliselerin sunak odasını kapsayan, çoğunlukla yarım daire ya da çokgen, çok nadir durumlarda dikdörtgen planlı bir yapı unsurudur.

rine inşa edildiğini ve caminin sağ tarafındaki kapı üzerinde Osmanlı Devleti'nin ilk Mısır Beylerbeyi olan Hayır Bey'in burayı fethettiğinin yazılı olduğu bir kitabenin mevcudiyetini belirtmiştir. Evliya Çelebi, bu bilgilere ek olarak caminin fonksiyonları hakkında da detaylı bilgi vermesinin yanı sıra cami cemaatinin çok olduğunu, burada pek çok kişinin ilim öğrendiğini, ruhaniyetinin Şam'daki Emeviyye ve Mısır'daki Camii Ezher'de olmadığını dile getirmiştir. Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiler ışığında Hz. Ömer Camisi'nin Beyrut'un ticaret yerleri yakınında olduğu anlaşılabilir. Birlikte şehrin en kalabalık camisi olduğu da ortaya çıkmaktadır. Yine caminin ruhaniyet noktasında kıyasını yapan Evliya Çelebi, Emeviyye ve Ezher Camisi'nden bile üstün görmesi o dönemde caminin önemini göstermesi bakımından dikkate şayandır. Caminin bir medrese olarak kullanıldığını da Evliya Çelebi'nin aktardığı bilgilerden çıkarmak mümkündür (Evliya Çelebi, 1935: 421).

Osmanlı Devleti, Hz. Yahya'nın makamı ve kutsal emaneti bulunmasından dolayı Hz. Ömer Camisi'ne farklı bir özen göstermiştir. Bunların başlıcaları şunlardır; Hz. Yahya'nın kolunun muhafaza edilmesi ve korunması için iki adet türbedar görevlendirilmiştir. Burada sürekli Kuran-ı Kerim okunması için de iki adet hafız görev yapmıştır. Bu görevliler Osmanlı'nın son dönemlerine kadar bu görevlere devam etmişler. Osmanlı Devleti, Hz. Yahya'nın makamına gerekli özenin gösterilmesi için merkezden sıklıkla uyarı ve telkinlerde bulunmuştur. Özellikle makamın örtülerinin yenilenmesi ve bakımı için merkezden yerel idareciler uyarılmıştır (BOA, *A.MKT.NZD*, 423-11, 6 Zilhicce 1278 H. (4 Haziran 1862 M.)). Günümüzde cami içinde bulunan Hz. Yahya'nın kolunun bulunduğu sanduka Sultan II. Abdülhamid'in emri ile yaptırılmıştır. Bunun için merkezi hazineden 65.000 kuruşluk bir ödenek gönderilmiştir³. Hz. Yahya'nın mübarek kolunun bulunduğu makam için yeni yapılan sandukanın resmî açılışı da özel bir gün olan Sultan II. Abdülhamid'in hicri 60. doğum gününe denk getirilmiştir (BOA, *DH.MKT*, 2438-115, 22 Şaban 1318 H. (15 Aralık 1900 M.)).

3 Bkz. BOA, *İ.DH*, 1002-79151, 9 Zilhicce 1303 H. (8 Eylül 1886 M.); BOA, *DH.MKT*, 1383-49, 11 Rebiülevvel 1304 H. (8 Aralık 1886 M.); BOA, *İ.DH*, 1018-80318, 2 Cemaziyelevvel 1304 H. (27 Ocak 1887 M.); BOA, *DH.MKT*, 1396-22, 5 Cemaziyelevvel 1304 H. (30 Ocak 1887 M.).

Bu durum devletin bu camiye ne kadar ehemmiyet verdiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Hz. Ömer Camisi Vakfı'nın Gelirleri

Vakıf, insanların Allah'ın rızasını kazanmak için menkul ve gayrimenkullerini bağışlaması esasına dayanmaktadır. İslamiyet'in ilk yıllarından itibaren çeşitli vakıflar kurulmuştur. En yaygın vakıf kuruluşları insanların ibadetlerini yerine getirdikleri cami ve mescit vakıfları olmuştur. Vakıflar hizmetlerini yerine getirebilmek için çeşitli gelir kalemlerine ihtiyaç duymaktadırlar. Gelirlerin süreklilik arz etmesi vakıfların hizmet kalitesini artırdığı gibi vakfın amacına da ulaşmasını sağlamaktadır. Bu sebeplerden dolayı genellikle vakıflar kurulurken daha uzun ömürlü ve sürekli gelir getiren menkul ve gayrimenkuller vakfedilmektedir. Hz. Ömer Camisi Vakfı Memlûklar döneminde kurulmuştur. Osmanlı Devleti kendisinden önceki vakıf eserleri aynı şekilde korumuş ve vakıfların yaşatılması için gereken özeni göstermiştir.

Vakıfların gelirleri buldukları yerin özelliklerine göre değişiklik göstermektedir. Tarımsal üretimin fazla olduğu yerlerde arsa, bağ ve bahçe gibi kalemler vakıfların gelirlerini oluştururken, ticaretin yoğun olduğu yerlerde dükkân, mağaza ve hanlar vakıfların ana gelir kalemlerini oluşturmuştur.

Beyrut Hz. Ömer Camisi Vakfı'nın gelir kalemlerinden gayrimenkulleri dükkân, ev, oda, kemeraltı, mağaza, ahır, helvahane, değirmen, arsa, bahçe ve zeytin ağaçlarından oluşmuş iken nakdî olarak da sadaka ve bağışlar vakfın gelirleri arasında yer almıştır. Buna göre, 1840-41'de vakfın, gayrimenkulleri Atalar Çarşısı'nda altı dükkân, Sâhatü'ş-Şühedâ semtinde 13,5 adet dükkân, bir ev ve 8 oda⁴, Bâb-ı Musalla semtinde 2 harabe ev, Dülgerler Çarşısı'nda 3 adet dükkân, Eskiçiler Çarşısı'nda 27,5 adet dükkân ve 3 adet oda, Bezirgan Çarşısı'nda 3 dükkân, bir küçük sabunhane ve bir ev, Sûkû'ş-Şa'irîn semtinde 11 dükkân ve üçte bir (1/3) dükkân hissesi, Yeni Çarşı'da 5 dükkân, Bâbü'd-Derge semtinde 3 ev bir kemeraltı, Re's-i Sûkû'n-Neccârîn de 2,5 adet ev, Zarübü'l-Meczûb semtinde 1 ev, Bâb-ı Yakub semtinde 3,5 adet dükkân, Hamam-ı Fevkânî semtinde 1 dükkân ve bir oda, Zahur İhan semtinde 2 dükkân, Haretü'ş-Şerbat semtinde iki oda,

4 Kayıtta oda yerine *Mesâkin-i sagîre* tabiri de kullanılmıştır.

Meyne semtinde 1,5 mağaza ve 2 dükkan, Beyt-i Tarad semtinde 1 mağaza, Kemerü'l Kababe Bahçesi ve Kemerü's-Sahra Bahçesi adında iki adet bahçesi vardı (BOA, *Ev.d.* 11192: 17). Buna göre Hz. Ömer Camisi Vakfı'nın 1840-41'de toplamda 71,5 adet dükkân ve üçte bir (1/3) dükkân hissesi, 14 adet oda, 10,5 adet ev, bir sabunhane, iki bahçe ile bir kemeraltı yer almıştır.

Yer isimlerinden anlaşıldığı kadarıyla Hz. Ömer Camisi Vakfı'nın gayrimenkulleri yoğun olarak Sâhatü's-Şühedâ semti, Atalar Çarşısı, Eskiciler Çarşısı ve Sükü's-Şa'îrîn semtinde yoğunlaşmıştır. Hz. Ömer Camisi Vakfı'nın menkul ve gayrimenkulleri şehrin çeşitli yerlerine yayılmıştır. Yine vakfın gelirleri zamanla artmıştır. Örneğin, 1842-43'de Pamukçu Çarşısındaki mescidin kemeraltı vakfa gelir olarak bırakılmıştır (BOA, *Ev.d.* 11192: 19).

Vakfın, Beyrut şehri dışında da gelir getiren mülkleri vardı. Mesela, vakfın zeytinliği Cebel-i Lübnan'a bağlı Şuveifat Köyü'ndeydi (BOA., *Ev.d.* 25973: 4). Bu gelirlerine ek olarak vakfa yapılan bağışlarda vakfın gelirleri arasında yer almıştır. Vakfa, Hz. Yahya'nın makamını ziyaret edenler adak olarak da nakdî bağışlar yapmıştır (BOA, *Ev.d.* 11192: 20). Tablo I.'de görüldüğü üzere vakfın ana gelir kalemini dükkânlar oluşturmuştur.

Beyrut, Doğu Akdeniz'in en önemli liman şehirlerinden biri olup Şam'ın doğal limanı olarak da bilinmektedir. Bu nedenle ticarî hayatın canlı olduğu bir şehirdi. Şehrin bu özelliği Hz. Ömer Camisi Vakfı'nın gelir kalemlerine de yansımıştır. Vakfın dükkân sayısı yıllara göre sürekli artış göstermiştir. 1845'te 78 adet olan dükkân sayısı 1884-85'te 89,5 adete kadar ulaşmıştır. Vakfın gelir kalemleri arasında ikinci sırayı evler almaktadır. Vakfın sahip olduğu ev sayısı yıllara göre değişkenlik göstermiştir, 1845-46'da 29,5 adet iken bu sayı 1851-52'de 33 adete kadar çıkmış ancak 1884-85'te 12'ye inmiştir. 1884-85'te ev sayısı düşerken oda sayısı aniden 21'e çıkmıştır. Muhtemelen vakfın evleri 1884-85 tarihli kayıta oda olarak kayıt edilmiştir.

Vakfın bir diğer gayrimenkulü ise odalardı. Odalar genelde hanlar içerisinde yer almıştır. Osmanlı Devleti'nde odalar, genellikle ülke içi ve uluslararası ticaret yapan tüccarların konaklaması için yapılmışlardı. Bu odalarda herhangi bir kişi kira

ödeyerek ikamet edebilirdi. Büyük şehirlerin ihtiyaç duyduğu iş gücünü sağlayan bekarların, kendi odalarında topluca ve birbirine kefil kılınarak yaşadıkları da bilinmektedir. Vakıf kurumlarına kira geliri sağlayan odalar belirli bir mekânda toplu konut olarak buldukları gibi bazen de tekil olarak ve farklı mekânlarda kurulu olabiliyorlardı (Başol, 2008: 66). Beyrut'ta odaların sayısı fazla değildi. Odaların yerine oteller bulunmaktaydı. Bu dönemde Beyrut'ta 87 adet otel bulunmaktaydı. Bunların içinde en meşhurları liman ile Minetü'l-Hüsn Mahallesi arasında bulunan; Hotel de Orient, Hotel de Allemagne (geceliği 12-15 frank), Gassmann's Hotel, Hotel de Europe (geceliği 8 frank), Oriental Palace Hotel, Hotel de l'Univers, Blatch's Hotel ve Pension Victoria idi (Baedeker, 1906: 275-278). Bu otellerin fiyatlarının yüksek olması ve yüksek gelire sahip kimselere hitap etmesinden dolayı vakıf ve özel şahıslara ait odalarda genelde alt gelir grubundan olan ve genelde şehir dışından veya köylerden çalışmak amacıyla gelenler konaklamaktaydı. Örneğin, 1840-41'te Sâhatü's-Şühedâ semtinde bir evin yıllık kirası 600 kuruş iken aynı mahalde sekiz adet odanın yıllık kirası 1044 kuruş olup bir odanın kira geliri 130,5 kuruşa denk gelmekteydi. Bu sebeple odaların kiralari düşüktü. Hz. Ömer Camisi Vakfı'na ait üç adet oda ve üç adet de üçte bir oda hissesi vardı.

Vakfın sayı olarak az ancak gelir olarak kazançlı varlıklarından biri mağazalardı. Vakfın kiraya vererek işlettiği mağazalar, dünyanın dört tarafından gelen malların teşhir edildiği, aynı zamanda yerli malların dünya pazarına sergilendiği mekânlardı. Mağazaların kiralalarının yüksek olmasından dolayı genellikle büyük tüccarlar bunları kiralamaktaydı. 1851-52'de iki buçuk mağazadan 7.900 kuruş kira geliri elde edilirken, 1884-85'de bu miktar 5.900 kuruşa inmiştir. Muhtemelen bu durum vakfa ait mağazaların eskimesi ve yeni yerlerin açılması ile bu mekânlara talebin azalmasından kaynaklanmıştır.

Beyrut'ta Osmanlı şehirlerinin genelinden farklı olarak kemeraltı olarak ifade edilen yerlerinde vakıfların mülkleri arasında yer aldığı görülmektedir. Kemeraltı, üzerinde bir kemerin bulunduğu yer anlamına gelmekle birlikte, dar sokak ve caddeler ile bunların giriş ve çıkışlarında veya bazı yapıların başka bir yapı ile bağlandığı yerleri ifade etmektedir. Kemeraltıları şehirlerin fiziki özelliklerinden dolayı

ortaya çıkmışlardır. Ticaretin yoğun olduğu şehirlerde çarşı ve pazarların her yeri kıymetli idi. Küçük bir tezgâhın sığabildiği her alan değerlendirilmekteydi. Genellikle insanların yoğunlukla bulunduğu çarşı ve pazar gibi yerlerin giriş ve çıkışlarındaki bağlantı noktaları ticari amaçla kullanılmaktaydı. Örneğin, vakfa ait Pamukçu çarşısındaki mescidin kemeraltı bu şekilde kullanılmıştı. Buralar mülk olarak kişiler arasında devredildiği gibi vakfedilmişlerdi. Kemeraltlarını vakıflar kira karşılığı işletmişlerdi. Hz. Ömer Camii Vakfına ait yıllara göre 3 veya 4 adet kemeraltı vardı. Kemeraltlarının yıllık geliri 1853-54'te 60 kuruş ile 180 kuruş arasında değişmiştir (BOA, Ev.d. 11192: 19).

Hz. Ömer Camisi Vakfı'nın bir adet değirmen, 14,5 helvahane hissesi, bir bahçe, bir arsa ve 120 adet zeytin ağacı da vardı. Bu mülklerden değirmenin 1845-46 kayıtları dışında ilerleyen yıllara ait kayıtlarda herhangi bir bilgi mevcut değildir. Muhtemelen değirmen kullanılamayacak bir halde olduğu için kayıtlara geçirilmemiştir.

Vakıf mülklerinin kira değerleri ise mülkün bulunduğu semte ve büyüklüğüne göre değişmiştir. 1851-52'de vakfa ait 82,5 adet dükkân bulunuyordu. En yüksek dükkân kirasını yıllık 1600 kuruş ile İbrahim Bedran Efendi ödemiştir. En düşük dükkân kirasını ise 4 sülüs hisseli yıllık 84 kuruş ile Muhammed Baalbeki Efendi ödemiştir. 1884-85'de vakfın sahip olduğu dükkânlardan en yüksek kira geliri 2050 kuruş, en az kira gelir ise 30 kuruş olmuştur. Otuz yıllık bir zaman geçmesine karşın dükkân kiralarının aşırı artmadığı görülmüştür. 1851-52'de vakfa ait 33 adet ev olup bunlar içerisinde en yüksek yıllık kira geliri 1600 kuruş ile Beyrut müftüsünün oturduğu evden sağlanmıştı. En az kira geliri ise yıllık 18 kuruş ile Giridli Mustafa'nın oturduğu evden alınmıştır.

Vakıf mülkleri Müslümanlara olduğu gibi gayrimüslimlere de kiraya verilmiştir. Mesela, vakfa ait bir mağazanın yarısı 1851-52'de Bedros es-Safer isimli gayrimüslime 2400 kuruşa kiralanmıştır (BOA., Ev.d., 12978:27a). Bu yönüyle vakıf farklı dinî unsurları bir araya getirmiştir.

Tablo 1. Hz. Ömer Camisi Vakfı'nın Gayrimenkullerinin Yıllara Göre Dağılımı

Tür	1845-46	1847-48	1848-49	1849-50	1850-51	1851-52	1884-85
Dükkân	78 adet 20 hisse	79,5 adet	84,5 adet	89,5 adet	87,5 adet	82,5 adet	89,5 adet
Ev	29,5 adet	29 adet	29 adet	29 adet	31 adet 2 sülüs, 1 rub	33 adet	12 adet
Oda	---	3 adet 2 sülüs	3 adet 2 sülüs	3 adet 2 sülüs	---	---	21 adet
Kemeraltı	4 adet	4 adet	4 adet	4 adet	3 adet	4 adet	3 adet
Mağaza	1,5 adet	1,5 adet	1,5 adet	1,5 adet	2,5 adet	2,5 adet	3 adet
Ahır	2 adet	1,5adet	1 adet	1 adet	---	---	---
Değirmen	1 adet	---	---	---	---	---	---
Helvahane	--	---	14,5 hisse	14,5 hisse	14,5 hisse	---	---
Arsa	---	1adet	---	---	1 adet	1 adet	---
Bahçe	1adet	1adet	1 adet	---	1 adet	1 adet	---
Zeytin	---	120 adet	---	---	---	---	---

Tablo 2. Hz. Ömer Camii Vakfı'nın Yıllara göre Gelir ve Giderleri (1840-1859)⁵

Yıl	Gelir		Gider		Fark	
	Kuruş	Para	Kuruş	Para	Kuruş	Para
1840-41	36.581	16	32.144	33	4436	13
1841-42	31.302	04	27.487	09	3814	35
1842-43	47.443	04	35.482	16	11.960	28
1844-45	142.621	26	132.418	38	10.202	28
1845-46	67.758	04	47.394	12	20.363	32
1847-48	82.088	35	35.522	33	46.566	02
1848-49	97.683	10	35.694	32	61.988	18
1849-50	115.825	38	31.527	02	84.295	36
1850-51	57.615	39	26.973	12	30.742	27
1851-52	63.374	19	20.791	30	42.582	29
1854-55	65.572	05	29.153	26	36.418	19
1858-59	77.849	12	67.142	--	10.707	12

Vakfın toplam gelirleri incelendiğinde bütçenin sürekli fazla verdiği görülmektedir. Vakıf idarecileri vakfın fazla gelirini yıllara göre şehrin ihtiyaçlarına cevap verecek yeni hizmetlere ayırmanın yanı sıra vakfa yeni mülkler almak için de kullanmışlardır. Örneğin, 1845-46'da 195.000 kuruşa bir ev satın alınarak vakfa yeni bir gayrimenkul temin edilmiştir (BOA, *Ev.d.*, 12421: 25b). Böylelikle vakfın eskiyen mülklerinin yerine yenileri alınarak vakfın gelir kaynakları sürekli canlı tutulmaya çalışılmıştır. Hz. Ömer Camisi Vakfı en fazla geliri 1849-50'de 115.825 kuruş ile sağlarken an az geliri 31.302 kuruşla 1841-42 yılında elde etmiştir. Yine vakıf 1849-50'de 115.825 kuruş gelir elde ederken gideri ise 31.527 kuruş olmuştur. Böylelikle 1849-50'de gelir ve gider arasındaki yıllar içerisinde en fazla fark 84.295 kuruş olarak gerçekleşmiştir. Gelir ve giderler genel olarak incelendiğinde, Hz. Ömer Camisi Vakfı'nın güçlü bir gelir kaynağına sahip olduğu ve sürekli vakfın gelir fazlası verdiği ortaya çıkmıştır.

⁵ BOA, *Ev.d.*, 11192 (1840-1843): 20-25; BOA, *Ev.d.*, 12403 (1845):1b; BOA, *Ev.d.*, 12421 (1845): 3a; BOA, *Ev.d.*, 12421 (1845-46): 25b; BOA, *Ev.d.*, 12978 (1845-46): 2b; BOA, *Ev.d.*, 12978 (1847-1852): 4a, 14b, 20b, 25b, 28b; BOA, *Ev.d.*, 15495 (1854-55): 2b; BOA, *Ev.d.*, 16578 (1858-59): 4b.

Hz. Ömer Camisi Vakfı'nın Giderleri

Vakfın temel giderlerini halkın camide ibadetlerini muntazam bir şekilde yerine getirilmesinin sağlanması, Hz. Yahya'nın makamının bakımı ve korunması, medresede eğitim verilmesi ile vakfın gelirlerini sağladığı mülklerinin korunmasını sağlayan tamir ve tadilatlar oluşturmuştur. Caminin temizlenmesi, aydınlatılması, abdest alınması için su temin edilmesi ile Miraç Kandili, Mevlid Kandili, Regaip Kandili, Berat Kandili gibi özel geceler, Ramazan ayı ve bayramlarda yapılan harcamalar da vakfın giderleri arasındaydı. Örneğin, 1841-42'de Mevlid Kandili için 89 kuruş 35 para, Miraç Kandili için 101 kuruş 10 para, Bayram için de 135 kuruşluk harcama yapılmıştır. Yine kutsal gecelerde Kuran-ı Kerim okutulmuş bunun için görevlendirilen kâflere ayrıca ücret ödenmiştir. Vakfın zorunlu harcaması olarak nitelendirebileceğimiz aydınlatma, temizlik ve tamirat masrafları vakıf harcamalarında önemli bir yere sahipti. Aydınlatma için şehir çevresinde bolca yetiştirilen zeytinlerden elde edilen yağlar kullanılmıştır. 1840-41 yılında 750 kıyye⁶, 1841-42'de 938 kıyye, 1842-43'de 1110 kıyye ve 1847-48'de ise 680 kıyye zeytinyağı aydınlatma için satın alınarak kullanılmıştır. Aydınlatma için ayrıca kandiller de satın alınmıştır. Bunun için 1840-41'de 185 adet kandil alınmış ve 1169,5 kuruş ödenmiştir. Camide yapılan bir diğer önemli harcama kalemi ise hasır ve kilim alımı idi. Camiye gelenlerin daha rahat ibadet edebilmeleri amacıyla 1840-41'de 80 adet hasır, 1841-42'de 85 adet hasır ve iki adet kilim, 1842-43'de 100 adet hasır satın alınmıştır. Temizlik malzemesi olarak süpürge, pamuk, ibrik ve sabun alımı da yapılmıştır. Vakfın en büyük harcama kalemi ise vakfa gelir getiren mülklerin tamirat ve tadilatları için yapılan harcamalar olmuştur. 1840-41'de 19.342 kuruş 14 para, 1841-42'de 13.874 kuruş 19 para, 1842-43'de 17.571 kuruş 37 para, 1847-48'de 11.386,5 kuruş, 1848-49'da 3389 kuruş 30 para, 1849-50'de 1240 kuruş, 1851-52'da 1596 kuruş 10 para ve 1854-55'de 3260 kuruş harcanmıştır. Caminin gayrimenkullerinin yanı sıra caminin de tamir ve bakımı için sürekli harcamalar yapılmıştır. Yine camiye gelenlerin abdest almalarını temin etmek için suyuolları yıllık olarak bakım

⁶ Okka, kıyye, vukıyye ve vakıyye gibi adlarla da anılan bir ağırlık ölçü birimidir. Osmanlı tarihi boyunca değişik mekan ve zamanlarda farklı okkaların kullanıldığı bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Kallek, İstanbul: 338-339.)

ve tadilattan geçirilmiştir. Caminin bir kuyusu olup burada sürekli su temin etmek için de harcamalar yapılmıştır. Su çekmek için kullanılan urganın yenilenmesi, kuyunun sürekli bakımının yapılması ve su çekilmesi için birinin görevlendirilmesi vakıf giderleri arasında yer almıştır (BOA, *Ev.d.* 23231:2b).

Vakıf sadece Hz. Ömer Camisi için harcama yapmamıştır. Aynı zaman maddi imkânı yeterli olmayan mescitlere de maddi yardımda bulunmuştur. Örneğin, 1852-53'te ihtiyaç sahibi mescitler için 15,5 kuruş ödeme yapılmıştır (BOA, *Ev.d.* 11192:24).

Hz. Ömer Camisi Vakfı'nın Görevlileri

Hz. Ömer Camisi Vakfı, insanların ibadetlerini yerine getirme, Hz. Yahya'nın makamının korunması ve bakımı, kutsal gün ve gecelerde çeşitli hizmetlerde bulunmak gibi fonksiyonlarının yanı sıra toplumun temel ihtiyaçlarından biri olan eğitime de destek veriyordu. Bu hizmetleri verebilmek için çeşitli görevliler vakıfta çalışıyordu. Cami görevlileri zaman içerisinde farklılaşmakla birlikte görevli tür ve sayıları değişiklik arz etmiştir.

Cami vakfı olmasından dolayı görev sıralamasında imamlar en üst sırada yer almışlardır. Hz. Ömer Camisi'nde 1840-1843 tarihleri arasındaki kayıtlarda "*İmâm-ı zuhr ve'l-'asr, İmâm-ı mağrib ve'l-işâ, İmâm-ı subh ve kira'at-ı Kur'an*" ismiyle üç adet imam görevliydi. Bunlar öğle ve ikindi, akşam ve yatsı ile sabah namazları için farklı görevliler olarak çalıştırılmışlardır. Bu görevlilere 1840 ve 1843 tarihleri arasında yıllık 240 ile 250 kuruş arasında maaş tahsis edilmiştir. 1845 yılından sonra "*imâm ve müderris*" ile "*imâm-ı sâni ve şeyh-i zikr*" ismiyle iki imam camide çalışmıştır. Ancak bu imamlar sadece namaz kıldırıp, bunlardan biri camideki medresede müderris olarak çalışmış bir diğeri de belli bir takım zikir ve tesbihlerin muhtelif miktarlarda ve çeşitli zamanlarda nasıl eda edileceğini gösteren zikir şeyhi olarak görev yapmıştır. Bu iki görevlinin aldıkları ücretler uzun süre değişmemiştir.

Hz. Ömer Camisi Vakfı'nın idarî görevlilerinin başında mütevellî gelmektedir. Mütevellî, vakfın vakfiyesinde belirtilen şartları, şer'î hükümler ve mer'î mevzuat çerçevesinde işlerini idare etmek üzere

görevlendirilen kişidir (Öztürk, 2006: 217). Hz. Ömer Camisi Vakfı kayıtlarında 1700'de bu görevi Şeyh Hasan yapmakta olup vefat ettiği için yerine günlük 1 akçe ile Seyyid Ali Efendi atanmıştır (VGM, *HD 1159*: 81). 1840-1845 tarihli kayıtlarda vakfın yöneticisi olarak mütevellinin muhasebe kaydını tuttuğu tespit edilmiştir. Ancak kayıta ücret ödenen görevliler kısmında mütevellîye herhangi bir ödemeye yer verilmemiştir. Hz. Ömer Camisi Vakfı'nda 1847-1851 tarihleri arasında kaim-makam unvanıyla Seyyid Musa Efendi'de çalışmıştır. Çeşitli kaynaklarda kaim-makam-ı mütevellî olarak da bilinen görevli mütevellî makamına ona ait işler yapmak üzere görevlendirilen kimsedir. Kayıtlarda kaim-makam adına bir ödeme bulunmamaktadır. Vakıf görevlilerinden bir diğeri ise nazırdır. Nazır, mütevellinin icraatları ile birlikte vakfın genel işleyişini teftiş eden görevlidir. Nazır unvanıyla görevli olan Muhammed Musa Efendi'ye 1842 ile 1843 yılları arasında yıllık 350 ile 500 kuruş arasında maaş ödenmiştir (BOA, *Ev.d.* 11192: 21, 22, 24).

Hz. Ömer Camisi Vakfı'nda incelenen dönem içerisinde bir yılda toplam sekiz müezzin çalışmıştır. Bunlardan biri baş-müezzin olup geri kalan yedi tanesi de müezzin olarak görev yapmıştır. Baş-müezzin 1840-1843 yılları arasında yıllık 96 ile 160 kuruş maaş alırken yedi müezzine toplamda 960 ile 1160 kuruş yıllık ücret ödenmiştir. 1850'den sonra ise baş-müezzin 150 kuruş aylık maaş alırken diğer müezzinlerde aylık ortalama 30 ile 50 kuruş arasında maaş verilmiştir. Ancak çeşitli tarihlerde bazı müezzinlere farklı ödemeler yapılmıştır. Muhtemelen bu dönemlerde görevli müezzinler camide farklı görevleri de yürütmeleri nedeniyle ekstra ücret ödemesinden bu durum ortaya çıkmıştır. Örneğin, 1864-65'de ikinci müezzine 90 kuruş, 1868-69'da üçüncü müezzine 125 kuruş aylık maaş ödenmiştir.

Beyrut Hz. Ömer Camisi'nde hatip görevi bulunmakla birlikte genelde şeyh unvanına sahip kişiler bu göreve atanmıştır. 1840-41'de Şeyh Ali Efendi yıllık 175, 1841-42'de 200 ve 1842-43'de yıllık 300 kuruş maaşla görevlendirilmiştir. Hz. Ömer Camisi hatibi, bu göreviyle birlikte farklı görevleri de beraberinde yürütmüştü. Bu görevler, Beyrut Rüştiye Mektebi'nde muallim ve Rüştiye Mektebi müdürlüğü görevleri idi. Vakıf bu görevlerin her

birine karşılık ayrı ayrı ödeme yapmıştır. Örneğin, 1857'de cami hatibi Şeyh Abdurrahman Efendi hatiplik için 100 kuruş, muallimlik için 300 kuruş ve Rüştiye Mektebi müdürlüğü için 300 kuruş aylık maaş almıştır (BOA., A.MKT.NZD., 423-51, 8 Rebiülahir 1274 H. /28 Kasım 1857 M.). Bu yönüyle vakfın halkın temel ihtiyaçlarına cevap veren canlı sosyal bir müessese olduğu da ortaya çıkmıştır.

Hz. Ömer Camisi'nde 1851'de beş adet devr-hân unvanıyla görevli bulunuyordu. Devr-hân, vâkıfın şartı gereği Cuma veya belirlenen herhangi bir gün öğle namazlarından önce Mülk Sûresi veya başka bir sûre okuyan görevlidir. Devir ve teselsül suretiyle okunmak mülâhazasıyla buna devrhânlık denmiştir. 1851'de baş-devr-hân yıllık 120 kuruş alırken diğer dört devr-hân toplam 240 kuruş maaş almışlardır. Ancak zamanla ilk olarak sayıları dörde daha sonra üçe düşmüştür. Devr-hânların dışında camide Kuran-ı Kerim okumakla görevli iki adet kârî de görevlendirilmiştir. Bunlar da kendi içlerinde evvel ve sâni unvanına sahip olup farklı ücretler almışlardır.

Beyrut Hz. Ömer Camisi'nde, Hz. Yahya peygamberin emanetinden dolayı onun adıyla anılmıştır. Camide Hz. Yahya'ya ait makam ve kutsal emanet bulunmasından dolayı Müslümanlar için ayrı bir öneme sahip olmuştur. Vakıf, caminin bu özelliğinden dolayı camide iki adet türbedâr görevlendirmiştir. Türbenin bakımı, temizliği ve korunmasından sorumlu olan bu görevliler evvel ve sâni unvanına sahip olup aldıkları ücretlerde bazen farklılık arz etmiştir. Örneğin, 1864-65'te türbedâr-ı evvel olan Salih Efendi 200 kuruş aylık maaş alırken türbedâr-ı sâni olan Abdullah Bektaş Efendi 75 kuruş aylık maaş almıştır.

Vakfın temizlik ve aydınlatma işleri başta olmak üzere değişik işlerde çalışan yardımcı hizmet görevlileri de vardı. Bunlardan "camilerin temizlik işlerini yapan görevli" anlamında kayyım (Özmel, 2002:107), hademe, ferrâş, süpürgeci manasında kennâs, hem güvenlik hem de temizlik hizmetlerine bakan bevâb unvanıyla görevlilerde vakıfta çalışıyorlardı. 1840-1843 yılları arasında bu görevliler üç kişi idi. Bunlara yıllara göre toplam 740, 1020 ve 1160 kuruş yıllık maaş verilmiştir. İlerleyen zaman-

la bu görevlilere iki ferrâş, bir kennas ile bir kayyım daha eklenerek sayıları altıya ulaşmıştır. Vakfın kayıtlarına bakan bir tane kâtibi de bulunuyordu.

Hz. Ömer Camisi'nde, vakitleri tayin eden muvakkit de görevlendirilmişti. Muvakkitlerin birinci işi olan namaz vakitlerini tayin etme meselesinden dolayı muvakkitlere *saatçi* veya *muvakkit-ı salât* gibi isimler de verilmiştir. Muvakkit yani saat ilmini bilmesi, namaz vakitleri, gece ve gündüz, yedi gezegenin doğuş ve batış saatleri, burçların menzilleri, güneşin doğuş, öğlen ve batış zamanlarındaki dereceleri ve dakikaları, mehtabın artış ve azalış süreçleri ve ilm-i nücûm ile ilgili tüm diğer konularda bilgi sahibi olması gerekirdi (Aydüz, 2009:75-78). Hz. Ömer Camisi Vakfı'nda ilk zamanlar bu iş için bir görevli bulunur iken daha sonra bu sayı ikiye çıkarılmıştır. Hz. Ömer Camisi Vakfı'nın 1842 ile 1843 yılları arasındaki bilgileri ihtiva eden arşiv kaydında bu iş için mîkâtî unvanıyla bir görevli çalışmıştı (BOA, Ev.d. 11192: 21, 22, 24). 1853-54 tarihlerinde bu görevi Hacı Seyyid ve Hacı Abdulgâni isminde iki kişi yapmakta ve bunların her birine senevi 102 kuruş maaş verilmişti (BOA, Ev.d. 15175: 2b). Mîkâtî kelimesi sözlükte "belli bir zaman tespiti etmek" manasında kullanıldığı için bu görevliler muhtemelen muvakkitlerden önce bu işi yapmış olan görevlilerdi. Mîkâtî unvanıyla çalışan Seyyid Abdullah ve Hacı Abdulgâni'nin 1868-69 tarihli kayıta muvakkit unvanıyla görevli olmaları bu bilgiyi doğrulamaktadır.

Yukarıdaki görevliler dışında vakıftan maaş alan câbî, saka, râh-ı-âbî ve su yolları ustası ismiyle görevliler de çalışmıştır. Câbî, vakfa ait kira gelirlerini toplamakla görevli bulunan kişidir. 1840-1843 tarihleri arasında yıllık 190, 180 ve 240 kuruş maaş almıştır. Caminin diğer görevlileri ise caminin su ihtiyacını karşılayan görevliler idi. Bunlardan saka kuyudan su çekmekle görevli idi. Yine râh-ı-âbî, camiye su temin ederdi. Kuyunun bakımı ile suyollarından sorumlu ustası da suyun sağlıklı bir şekilde gelmesi için vakıfta çalışmıştır.

7 Mîkâtî, sözlükte "belli bir zaman tesbiti etmek" anlamındaki vakt kökünden türeyen mîkât "vakit" karşılığı yanında bir iş yapmak için belirlenen zaman veya yer manasında da gelir. Fıkıh terimi olarak hac ve umre ibadeti için ihrama girilecek günleri ve yerleri ifade eder. (Öğüt, 2005: 48-49)

Tablo 3. Vakıf Görevlileri ve Yıllık Ücretleri (1840-1843)⁸

Görevli	1840-41	1841-42	1842-43
Hatib	175	200	300
İmâm-ı zuhr ve'l-'asr	250	150	252
İmâm-ı mağrib ve'l-işâ'	240	240	250
İmâm-ı subh ve Kırâ'at-ı Kur'an	240	240	252
Baş-müezzin	96	120	160
Müezzin-i Leyl ve Nehâr (7 Kişi)	910	1020	1160
Hademe, Kayyim ve Bevvâb (3 kişi)	740	1080	1140
Mîkâtî	96	96	96

Tablo 4. Vakıf Görevlileri ve Ücretleri (1851-1898)⁹

Görevli	1851-52 (Yıllık)	1864-65 (Aylık)	1868-69 (Aylık)	1874-75 (Aylık)	1897-98 (Aylık)
İmâm ve Müderris	3600	300	250	300	300
İmâm-ı Sâni ve Şeyh-i Zikr	3600	300	250	300	---
Hatib	400	100	---	---	---
Hademe ve Kayyim	1440	100	100	120	120
Kayyim-i Sâni	---	100	---	---	---
Ferraş ve Kennas	1440	100	---	120	120
Ferraş Sâni	---	---	---	120	120
Râh-i-âbî	396	---	---	---	---
Hafız-ı Devrhan	120	---	---	---	---
Hafız-ı Devrhan (4 Kişi)	240	40	32	40	3 kişi için 30 kuruş
Hatib ve Mekteb-i Rüşdiye Hocalığı	---	300	583 (Mekteb müdürlüğü maaşında dahil)	1000(Mekteb müdürlüğü maaşında dahil)	600
Mekteb Müdürü	---	300	---	---	300
Müderris	---	200	166	200	200
Ser-müezzin	1800	150	125	150	150
Müezzin-i Sâni	---	90	75	50	5 Müezzine toplam 250 kuruş aylık ödenmiştir.
Müezzin-i Sâlis	---	30	125	40	
Müezzin-i Erba'a	---	30	41	50	
Müezzin-i Hâmis	---	---	25	30	
Müezzin-i Sâdis	---	---	---	30	
Hz. Yahya Türbedâr-ı Evvel	---	100	83	100	100
Hz. Yahya Türbedâr-ı Sâni	---	75	83	100	Yıllık toplam 1098 kuruş ödenmiştir.
Makam, Tilâvet-i Kur'an Evvel	---	15	12	30	30
Makam, Tilâvet-i Kur'an, Sâni	---	---	---	15	15
Muvakkit-i Evvel	---	70	29	35	70
Muvakkit-i Sâni	---	40	29	35	---
Toplam	12 Kişi	22 kişi	20 kişi	23 kişi	21 kişi

8 BOA, Ev.d. 11192 (1840-1843): 21,22, 24.

9 BOA, Ev.d. 12978 (1851-52): 28b; BOA, Ev.d. 19040 (1864-65): 2b; BOA, Ev.d. 21066 (1868-69): 2b; BOA, Ev.d. 23231 (1874-75): 2b; BOA, ŞD, 143-13, 19 Şevval 1315 H. (13 Mart 1898 M.).

Vakıf görevlilerine ödenen ücretler 1841'de 3.815 kuruş, 1842'de 4.042 kuruş, 1843'de 5.012 kuruş, 1874'de 38.580 kuruş, 1882'de 35.760 kuruşa kadar çıkmıştır. Yapılan toplam harcamalar içerisinde görevlilere ödenen ücretler 1841'de % 13, 1842'de % 16, 1843'de % 15, 1874'de % 77 ve 1882'de % 48 olarak gerçekleşmiştir (Moumtaz, 2012: 246). Bu veriye göre vakıf görevlilerine ödenen ücretler toplam gider içerisinde sürekli artış göstermiştir.

Sonuç

Müslüman devletler, insanların ibadetlerini yerine getirmeleri için eldeki mevcut imkânları en iyi şekilde kullanmaya özen göstermişlerdir. Bu amaçla yeni ele geçirilen yerlerdeki eski ibadethaneler camiye çevirmiş daha sonra yeni camiler inşa etmişlerdir. Haçlılar tarafından yaptırılan St. John Baptista Kilisesi de bu amaçla Memlûklar tarafından camiye dönüştürülmüştür. Bu cami, Hz. Ömer, Camii Kebîr, Ulu Cami ve Hz. Yahya'nın kutsal emanetinden dolayı Hz. Yahya isimleriyle anılmıştır. Hz. Ömer Camisi'nin korunması ve uzun yıllar insanlara hizmet vermesi için Memlûklar tarafından vakıfta kurulmuştur. Osmanlı Devleti, Beyrut'u ele geçirdikten sonra Hz. Ömer Camisi vakfı başta olmak üzere buradaki vakıf eserleri kayıt altına almış ve aslına uygun olarak idare edilmesini sağlamıştır.

Osmanlı Devleti, vakıf sistemine müdahaleci olmaktan ziyade kontrol ve denetleyici bir düşünce ile vakıfların idare edilmesi fikrine sahipti. Bunun için taşradaki vakıfların yerel idareciler tarafından kontrol ve denetimini sürekli olarak çeşitli ferman veya emirlerle yapılmasını emrederdi. Bu amaçla, vakıflarda çalışan görevlilerin tür ve sayıları, görevlerinin muhtevası, aldıkları ücretler, vakıfların menkul ve gayrimenkullerinin türleri, miktarı, bunların kira gelirleri, vaziyetleri, bazen yıllık, bazen üç aylık, bazen de aylık periyotlar halinde kayıtları tutulmuştur. Bu kayıtların bir nüshası devlet merkezine de gönderilmiştir. Böylelikle devlet binlerce kilometre uzaktaki bir vakfın işleyişini ve durumunu tespit edebilmiştir. Bu yönüyle Osmanlı vakıfları sıkı bir denetime tabii tutulmuştur.

Beyrut Hz. Ömer Camisi Vakfı incelenen dönem içerisinde şehrin en büyük vakfıdır. Gelir kalemleri incelendiğinde çarşı ve pazarların merkezinde olan caminin dükkân, ev, oda, mağaza, kemeraltı, hel-

vahane, bahçe ve zeytinliği vardı. Bunlar içerisinde dükkân ve ev sayısı çoğunlukta idi. Vakıf gelirlerinden Beyrut'un ticaret şehri olduğu net bir şekilde anlaşılmaktadır. Beyrut Hz. Ömer Camisi Vakfı örneğinde görüldüğü üzere, vakıfların sahip oldukları gayrimenkullerle şehrin iktisadî yapısını güçlendirdiği aynı zamanda ticarî hayatın gelişmesine de vesile olduğu söylenebilir. Vakfa ait mülklerin sadece şehir merkezi ile sınırlı olmadığı, şehir dışında da gelirleri olduğu tespit edilmiştir. Hz. Ömer Camisi Vakfı gelirlerinin devletin kontrol ve denetimleri ile vakıf görevlilerinin gayretleri sayesinde sürekli fazla verdiği, vakıf mülklerinin sürekli korunduğu, caminin bakım ve tadilatının düzenli yapıldığı ortaya çıkmıştır. Vakıf yöneticilerinin vakıf gelirlerini artırıcı tedbir aldığı da görülmüştür.

Beyrut Hz. Ömer Camisi Vakfı'nın çalışanları incelendiğinde vakfın yıllara göre ortalama yirmi veya yirmi bir kişiye iş imkânı sağladığı görülmüştür. Bu yönüyle vakfın şehirde istihdama katkı yaptığını söyleyebiliriz. Cami görevlilerinden hareketle vakfın, camide namaz kıldırmak, kutsal gün ve geceler ile bayramlarda çeşitli ikram ve hizmetlerin verilmesi, medresede öğrencilerin yetiştirilmesi, Hz. Yahya'nın makamının ve kutsal emanetinin korunması ve sürekli Kuran-ı Kerim okunması sağlanmış, geliri olmayan cami ve mescitlere yardım yapıldığı da tespit edilmiştir.

Osmanlı Devleti, Beyrut Hz. Ömer Camisine, Hz. Yahya'nın makamı ve kutsal emanetinden dolayı farklı bir ilgi göstermiştir. Bu sebeple yerel idareciler ve vakıf yöneticileri sürekli uyarılmıştır. Makamın korunması, temizliğinin yapılması ve örtüsünün yenilenmesi için idarecilere telkinlerde bulunulmuştur. Yine Sultan II. Abdülhamid buraya farklı bir ehemmiyet vermiş ve buradaki Hz. Yahya'ya ait olan makam ve sanduka tamamen yenilenmiştir. Bu durum devletin taşradaki cami ve kutsal yerlere baktığı politikayı göstermesi bakımından önemlidir. Çünkü Sultan II. Abdülhamid, Hz. Ömer Camisi'ndeki, Hz. Yahya'nın makamına göstermiş olduğu alaka ile başta burada yaşayan Osmanlı vatandaşlarına kutsal saydığı değere saygı göstermiş ve onları unutmadığını göstermiştir.

Kaynaklar

1. Arşiv Kaynakları

1.1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Ev.d. 11192, 15495, 16578, 19040, 12403, 12421, 12978, 15175, 21066, 23231, 25973.

A.MKT.NZD., 423-11, 6 Zilhicce 1278 H. (4 Haziran 1862 M.)

A.MKT.NZD., 423-51, 8 Rebiülahir 1274 H. (28 Kasım 1857 M.).

DH.MKT., 1383-49, 11 Rebiülevvel 1304 H. (8 Aralık 1886 M.).

DH.MKT., 1396-22, 5 Cemaziyelevvel 1304 H. (30 Ocak 1887 M.).

DH.MKT., 2438-115, 22 Şaban 1318 H. (15 Aralık 1900 M.).

İ.DH., 1002-79151, 9 Zilhicce 1303 H. (8 Eylül 1886 M.).

İ.DH., 1018-80318, 2 Cemaziyelevvel 1304 H. (27 Ocak 1887 M.)

ŞD., 143-13, 19 Şevval 1315 H. (13 Mart 1898 M.).

1.2. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

Hurufat Defteri No (HD):1159.

1.3. Salname

Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1326 H. (1908-1909 M).

2. İnceleme Eserler

Aydın, Mahmut (2013). "Yahya". *DİA.*, (43). Ankara. s.232-234.

Aydüz, Selim (2009). *İstanbul Muvakkithaneleri ve Muvakkitleri*. İstanbul.

Baedeker, Karl (1906). *Palestina and Syria*. New York. 1906.

Başol, Samettin (2008). *Kentleşme, Ekonomi ve Sosyal Hayat Yönleriyle 17. Yüzyıl Bursa Vakıfları*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi. Ankara.

Çam, Nusret (2012). "Ulu Camii". *DİA.*, (42). Ankara, 2012. s.80-81.

Demirkent, Işın (1974). *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları. İstanbul.

Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tanci (2000). *İbn Battûta Seyahatnâmesi*. Çev. A. Sait Aykut. (1). İstanbul.

Evliya Çelebi (1935). *Seyâhatnâme*. (9). Devlet Matbaası. İstanbul.

Fayda, Mustafa (2007). "Hz. Ömer". *DİA.* (34). İstanbul, s.41-55.

Hak, Müşirul (1991). "İslâm Toplum ve Toplum Hayatında Câmî'nin Yeri". Çev. Ahmet GÜÇ. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (3-3). Bursa, s.287-292.

Kallek, Cengiz (2007). "Okka". *DİA.* (33). İstanbul. s. 338-339.

Maalouf, Amin (1997). *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*. Çev. Mehmet Ali Kılıçbay. Telos Yayınları, İstanbul.

Moumtaz, Nada (2012). *Modernizing Charity, Remaking Islamic Law*. The City University of New York. Graduate Faculty in Anthropology. Yayınlanmamış Doktora Tezi. New York.

Öğüt, Salim (2005) "*Mikât*". *DİA.* (30). İstanbul, s. 48-49.

Önkal, Ahmet ve Nebi Bozkurt (1993). "Cami". *DİA.* (7). İstanbul. s. 46-56.

Özel, Ahmet (1995). "Emeviyye Camii", *DİA.* (11). İstanbul. s. 109-111.

Özmel, İsmail (2002). "Kayyım". *DİA.* (25). İstanbul. s. 107-108.

Öztürk, Nazif (2006). "Mütevelli". *DİA.* (32). İstanbul. s. 217-220.

Runciman, Steven (1989). *Haçlı Seferleri Tarihi*. Çev. Fikret Işıltan. (3). Ankara.

3. İnternet Erişimleri

www.celestinoarce.com. ET: 13.04.2016.

www.neareasternsacredart.com ET: 23.04.2016.

EKLER

Ek. 1: Hz. Ömer Camii (Dış Görünümü)

Ek. 2: Hz. Ömer Camii (İç Görünümü)

Ek. 3: Hz. Ömer Camii (İç Görünümü)

Ek. 4: Hz. Ömer Camii (İç Görünümü)

Ek. 5: Hz. Ömer Camii (İç Görünümü)

Ek. 6: Hz. Ömer Camii (İç Görünümü)

Ek. 7: Hz. Ömer Camii (İç Görünümü-Asma Kat)

Ek. 8: Hz. Yahya'nın Makamı ve Sandukası

Ek.9: Sultan II. Abdülhamid Tarafından Yaptrılan Hz. Yahya'nın Kutsal Emanet Muhafazası

